

- Л.Є. Ляміна, Д.Ю. Маршавін]. – Режим доступу : <http://www.ipk-dszu.kiev.ua>
4. *Петрашко П.Г.* Механізми державного регулювання професійної підготовки і зайнятості населення. – Режим доступу : 212.111.196.8:8081/upr_fundament_doslidzhen/.../Section_3.pdf
5. *Закон України* “Про зайнятість населення” від 5 липня 2012 року № 5067-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
6. *Проект Порядку організації підтвердження результатів неформального професійного навчання працівників.* – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=48FEEC90B3DDD4284E58680D5E0288DB?art_id=140358&cat_id=102036
7. *Ринок праці України* – 2011 : стат. зб. Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list;jsessionid=B4F396DC26E5D7BB35D9E47F07F3BBF6>
8. *Технологія організації професійного навчання безробітних у центрах професійно-технічної освіти державної служби зайнятості.* – К., 2012 – 54 с.

Стаття надійшла 22.08.2012 р.

УДК 365

М.М. Руженський,

кандидат економічних наук, доцент

(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Розвиток ринку праці та соціальний захист населення в трансформаційній економіці

У статті розглянуто актуальні проблеми сучасного етапу розвитку ринку праці України в контексті соціального захисту населення. Окреслено шляхи поліпшення соціально-захисної здатності ринку праці в умовах трансформаційних перетворень економічної системи України.

Ключові слова: зайнятість населення, ринок праці, соціальний захист.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів регулятивної діяльності держави в царині соціально-економічних відносин є забезпечення функціонування і розвитку ринку праці. Останній повинен не тільки урівноважувати попит і пропозицію робочої сили, визначати умови оплати результатів трудової діяльності, а й забезпечувати певний рівень соціальної захищеності найманих працівників. Від цього вирішальною мірою залежить не тільки стан добробуту населення, а й стан соціальної стабільності та соціальної безпеки в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі різні аспекти ринку праці знайшли відображення в роботах більшості українських вчених і вчених СНД, наукові публікації яких широко відомі: Л.І. Абалкіна, О.І. Амоші, А.Н. Ананьева, С.І. Бандура, Б.Д. Бреева, Н.А. Волгіна, Н.Г. Гаузнер, Б.М. Генкіна, Н.А. Горелова, О.А. Грішнєвої, Б.М. Данилишина, Т.А. Заяць,

Т.М. Кір'ян, Р.П. Колосової, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, Ю.М. Маршавіна, І.С. Маслової, А.А. Нікіфорової, О.Ф. Новікової, Ю.Г. Олегова, В.В. Онікієнка, І.Л. Петрової, В.М. Петюха, Е.Р. Саруханова, М.В. Семікіної та ін.

Науковцями досліджено багато сегментів і проблем ринку праці та водночас простежується відсутність концептуальних підходів до його вивчення в контексті соціального захисту населення. Брак відповідних теоретичних напрацювань у цій сфері соціально-економічних відносин гальмує практичні кроки інститутів державного регулювання, спрямовані на поліпшення соціально-захисної здатності ринку праці.

Мета статті полягає у визначенні діалектичної взаємодії ринку праці із соціальним захистом населення.

Виклад основних результатів дослідження. Ринковим економічним відносинам притаманна своя шкала індивідуальних і суспільних цінностей та відповідний цьому соціальний захист суб'єктів цих відносин. У постсоціалістичних країнах внаслідок трансформаційних перетворень

адміністративно-командної системи право на працю як загальний обов'язок працездатних працювати інституціоналізувалося у формі повної свободи вибору працювати або не працювати. Обов'язок суспільства гарантувати реалізацію права на працю змінився заходами щодо сприяння реалізації цього права за допомогою організаційної структури, котра складається з системи інститутів і виконує функцію перерозподілу робочої сили в межах попиту і пропозиції на неї. Держава, яка була гарантом загальної зайнятості населення, відмовляється від цієї функції та обмежується тільки заходами матеріальної, профорієнтаційної та профосвітньої підтримки в процесі його працевлаштування. У цілому відбувається поступовий перехід від патерналістської моделі соціального захисту населення до ринкової у сфері трудової діяльності, котра є основним джерелом доходів для лівової частки громадян.

Слід зауважити, що трудова діяльність як джерело добробуту окремої особи і суспільства в цілому в тій

чи іншій формі перебували і перебувають під впливом інститутів соціального захисту населення. Захист матеріального стану працівника, його здоров'я, трудового статусу, соціальних прав і гарантій, механізми компенсації втрат, спричинених страховими випадками, – усе це напружувалося протягом багатьох тисячоліть, інституціалізувалося й нині належить до одного з найважливіших надбань розвитку нашої цивілізації. Зрозуміло, що вести мову про соціальний захист населення відповідно до його сучасного змістовного наповнення стало можливим лише з утвердженням сучасного громадського суспільства, економічною основою якого є розвинені товарно-грошові відносини.

Проблеми соціальної захищеності громадян, добробут котрих залежить від їх зайнятості, безпосередньо спричиняються станом ринку праці, котрий віддзеркалює загальний стан національної економіки. Через низку прямих та опосередкованих ланок це суттєво впливає на соціальний захист населення.

Від часу реєстрації державною службою зайнятості перших клієнтів на початку 90-х років минулого століття і понині в Україні налічується значна кількість безробітних. Чисельність незайнятих осіб, котрі перебували на обліку в державній службі зайнятості протягом 2004–2010 рр. коливається від найбільшої величини 2 900 873 осіб у 2004 р. до 1 847 410 у 2010 році [1, с. 128]. Втрата роботи кожним із цих мільйонів осіб знижує економічні підвалини їх соціального захисту та членів їхніх домогосподарств.

У контексті соціальної захищеності зайнятість формує такі її складові, як матеріальне й соціальне благополуччя працездатної людини, не тільки нині, а й в майбутньому. Її трудова діяльність дозволяє жити не злиденно, долати соціальні й гендерні бар'єри, а дітям – за їх наявності – створює більш сприятливі стартові умови життя. Зайнятість – це своєрідна перепустка до свободи й певного соціального статусу кожної особи. Безробіття не тільки погіршує стан соціального захисту таких осіб, членів їхніх домогосподарств, а й є основною і

досить вагомою причиною випадіння цих осіб із соціуму.

Найбільший ризик поповнити ряди таких осіб мають вивільнені з економічних причин та непрацевлаштовані після закінчення навчального закладу. Питома вага вивільнених з економічних причин зросла з 40,2% в 2000 р. до 45,5% в 2009 р., а непрацевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації зменшилась за цей час з 18,3 до 14,1% [2, с. 360]. При цьому питома вага випускників закладів освіти серед незайнятих, котрі перебувають на обліку в державній службі зайнятості, закономірно зменшується в роки економічного піднесення (2,8% в 2008 р.) і зростає внаслідок економічної кризи (5,4% в 2010 р.) [3, с. 128; 1, с. 130]. Відповідно стан соціальної захищеності цієї групи осіб є вкрай низьким. Без наявності досвіду трудової діяльності процес їх працевлаштування затягується, а відповідно зростає ризик соціального виключення.

Найбільшу ймовірність потрапляння до груп соціального виключення мають зневірені. У цьому статусі класифікуються особи, які при проведенні обстеження не мали роботи, були готові приступити до неї, але впродовж останнього місяця припинили її пошуки через те, що, на їхню думку, вичерпали всі можливості працевлаштування. Для цієї групи безробітних характерний низький рівень соціального захисту і відсутність мотивації до його поліпшення внаслідок часткової втрати кваліфікації, послаблення соціальних зв'язків тощо.

Як позитивну тенденцію останніх років слід відзначити скорочення в абсолютних і відносних величинах кількості населення працездатного віку, яке зневірившись у пошуках роботи. Якщо в 2001 р. таких налічувалось 715,8 тис. осіб (5,3% у загальній кількості економічно неактивного населення), то в 2010 році – 175 тис. осіб, або на 1,4 % [1, с. 82]. З погляду формування передумов соціального захисту слід підкреслити, що це скорочення відбулось за рахунок зменшення питомої ваги середньої тривалості безробіття з 12 місяців в 2001 р. до 6 місяців в 2010 р. і збільшення за цей же період питомої ваги короткочас-

ного (до трьох місяців) безробіття з 15,8 до 24,5% [1, с. 148].

Одним з негативних явищ на ринку праці України є зростання кількості працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості. Кількість працівників, котрі перебували у відпустках без збереження заробітної плати, протягом 2008–2010 рр. зросла з 179,5 до 363,3 тис. осіб, або більш ніж у 2 рази, а переведених з економічних причин на неповний робочий день (тиждень) – відповідно з 1 205,5 до 1 466,8 тис. осіб, або в 1,2 разу [1, с. 98]. Останнє при надмірній гнучкості заробітної плати породжує такі небезпечні для населення соціальні наслідки, як скорочення тривалості життя, висока смертність при низькій народжуваності, поширення бідності, хвороб, котрі набувають характерних ознак епідемій, зростання соціальної нерівності.

Як намагання подолати негативні тенденції в соціальному захисті населення, породжені суттєвими вадами українського ринку праці, слід розуміти твердження, що одним із завдань нинішньої влади є скорочення розриву між багатими і бідними, в тому числі шляхом створення робочих місць із достойною заробітною платою, створення умов, щоб здорові люди мали можливість працювати, а ті, хто вже не здатен це робити, мали надійний соціальний захист [4].

Особливо серйозну загрозу для суспільства в Україні становить надто повільне і непослідовне вирішення зловбодених соціально-економічних проблем молоді. Так, у 2010 р. на обліку в службі зайнятості перебувало 879,0 тис. незайнятих осіб у віці до 35 років. Серед осіб у віці 15–24 роки зайнятим був лише кожен третій [1, с. 237].

На час трансформаційних перетворень у постсоціалістичних країнах великої актуальності набула ще одна проблема у сфері соціального захисту населення, породжена реструктуризацією галузей економіки та сфери зайнятості. Мається на увазі соціальна захищеність жінок. Поширеною є думка, що жінки та інші соціально вразливі групи можуть потрапляти до складу соціального виключення через зростання безробіття та реструктуризацію зайнятості.

В Україні жінки становлять 46,8% зайнятого населення працездатного віку, що певною мірою спричинене більшою чисельністю жіночого населення, особливо в середніх та старших вікових групах [5, с. 73]. Рівень безробіття серед жінок у середньому в 2010 р. становив 6,8% економічно активного населення, зокрема серед жінок працездатного віку – 7,8% (серед чоловіків відповідно 9,3 та 9,7%) [1, с. 253].

За рівнем економічної та соціальної захищеності особи величина нормативного вектора (ваговий коефіцієнт індикатора) за стратегією безпеки ринку праці для жінок становить 0,14 відносних одиниць та посідає третє рангове місце [6, с. 3].

Серед явищ, притаманних українському ринку праці, є тінювий ринок праці, обсяги якого за різними оцінками сягають декількох мільйонів осіб. У контексті соціального захисту населення такі масштаби тінювої зайнятості виводять значну частину працездатного населення поза межі впливу цього суспільного інституту на майбутнє пенсійне забезпечення, унеможлижують матеріальну підтримку з боку державної служби зайнятості в разі безробіття, виплат при захворюванні, втраті працездатності тощо.

Значна частина українського ринку праці припадає на сільську місцевість, де проживає третина загальної кількості зайнятого населення. Досить виразною тенденцією на цьому ринку є зменшення кількості зайнятих і відповідно зростання кількості незайнятого населення. Кількість безробітних, які проживають у сільській місцевості та зареєстровані в державній службі зайнятості протягом року, за 2000–2010 рр. зросла з 286 758 до 330 771 особи, або в 1,5 разу. Найвища концентрація безробітних серед мешканців сільської місцевості в 2010 р. спостерігалася у Вінницькій (7,4%), Полтавській (7,1%), Львівській (5,3%), Одеській (5,1%), Харківській (4,9%) областях.

Рівень оплати праці в сільському господарстві залишається найнижчим порівняно з іншими видами економічної діяльності. У 2010 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників цієї галузі становила 1 430 грн., що на третину

менше, ніж у середньому по Україні, майже вдвічі менше, ніж у промисловості, на транспорті і у зв'язку, державному управлінні, та більш як утричі менше, ніж у сфері фінансової діяльності. Причому в режимі скороченого робочого дня в сільському господарстві в 2010 р. працювало 91,4 тис. осіб, або 15,4% штатних працівників [1, с. 275, 281]. Із цього випливає, що в нашому суспільстві жителі сільської місцевості належать до найбільш соціально незахищених верств населення.

Хронічним явищем для відносин між найманими працівниками і роботодавцями на українському ринку праці стали затримка або не виплата заробітної плати. Пояснювати останнє відсутністю платіжної дисципліни та коштів на рахунках підприємств, установ і організацій в нинішніх умовах уже не випадає. Затримки у виплаті заробітної плати або взагалі її не виплата мають місце з боку як економічно активних, так і підприємств-банкрутів та економічно неактивних. На 1 січня 2011 р. їх частка в заборгованості із виплати заробітної плати в цілому по Україні відповідно становила 53,1, 42,1 і 4,8% [5, с. 258]. Позбавлення найманих працівників можливості відшкодування понесених витрат фізичної і розумової енергії суттєво знижує соціальну захищеність їх самих та членів їхніх домогосподарств.

У більшості випадків при ліквідації заборгованості із виплат заробітку його сума не індексується, тому її купівельна спроможність знижується, тобто не виконуються постанови Кабінету Міністрів України №1427 від 20 грудня 1997 р. та №692 від 23 квітня 1999 р., де передбачено, що розрахунок сум компенсацій працівникам у зв'язку із втратою ними частини заробітної плати має здійснюватись з урахуванням індексів споживчих цін.

Однією з причин існування заборгованості із заробітної плати деякі науковці вважають надлишкову зайнятість [7, с. 36]. У цілому погоджуючись з цим твердженням, слід звернути увагу на те, що в основі цієї негативної тенденції лежить ігнорування потреб та інтересів найманих працівників з боку підприємців, порушення їхніх конституційних прав, недотримання державних соціальних

гарантій, стандартів і нормативів, ігнорування дії об'єктивних економічних і соціальних законів. Водночас мимоволі виникає думка, що в частини українських підприємців сформувалось тверде переконання, що одним з недоліків ринкової економіки є необхідність виплати заробітної плати найманим працівникам. Повною мірою цим можна пояснити порушення чинного законодавства у сфері охорони праці, шахрайства та кримінальні оборудки з нею керівників підприємств, організацій і установ різних форм власності.

Згідно з теорією граничної корисності основу ціни будь-якого товару (а робоча сила є головним товаром у ринковій економіці) становить не тільки гранична корисність блага, а й витрати, котрі формують цю користь. Останнє є цінністю продукту (у даному випадку – робочої сили), котра проявляється у процесі виконання цієї робочою силою притаманних їй функцій. Формою відшкодування цих витрат є заробітна плата.

Між тим в Україні формування заробітної плати впродовж усіх років трансформаційних перетворень здійснювалося всупереч дії економічних і соціальних законів суспільного відтворення. Останнє проявляється в тому, що рівень оплати праці в нас один з найнижчих у Європі. При цьому при неринкових засадах її формування наймані працівники купують засоби відтворення здатності до праці за ринковими цінами, які формуються під значним впливом монополізації у сфері ціноутворення. В кінцевому підсумку ці тенденції суттєво знижують соціально-захисну здатність заробітної плати.

Затяжна трансформаційна криза спричиняє низький рівень пропозиції на вітчизняному ринку праці. Кількість вакансій, заявлених роботодавцями у 2010 р. становила 1,2 млн. одиниць і практично не змінилась порівняно з 2009 р. Четверть вакансій, поданих роботодавцями, пропонувалися із мінімальною заробітною платою. При цьому останніми роками спостерігається погіршення ситуації в цій сфері соціально-трудових відносин, що проявляється у зростанні питомої ваги вакансій з мінімальною заробітною платою та скороченні частки вільних робочих місць з більш

високим рівнем оплати праці. Якщо в 2010 р. у середньому по Україні питома вага вакансій з мінімальною заробітною платою становила 27,1%, то у двох третинах регіонів ситуація була ще більш складною. Зокрема, у Чернівецькій, Кіровоградській, Житомирській, Івано-Франківській, Рівненській, Чернігівській та Тернопільській областях частка таких вакансій становила 40–48% [1, с. 109]. Невідповідність рівня оплати праці соціальним гарантіям вакансій, що пропонуються, відображає загальну ситуацію.

Окрім цього спостерігається значний кількісний дисбаланс між попитом на робочу силу та її пропозицією. На кінець 2010 р. на одну вакансію в середньому по Україні претендувало 9 осіб, що шукали роботу. У більшості регіонів ситуація була ще напруженішою, зокрема, у Вінницькій, Хмельницькій, Івано-Франківській та Черкаських областях на вільну вакансію претендувало 49–89 осіб.

Значною проблемою для вітчизняного ринку праці є невідповідність попиту і пропозиції у професійно-кваліфікаційному розрізі. На кінець 2010 р. на одне вільне робоче місце претендувало серед професіоналів, кваліфікованих робітників з інструментом 5 осіб, серед фахівців – 7, серед працівників торгівлі і сфери послуг – 10, серед технічних службовців та робітників з обслуговування технологічного устаткування – 14, серед кваліфікованих робітників сільського господарства – 32 особи [1, с. 109, 111].

Згідно з теорією пропозиції, якщо допомога по безробіттю досягає високих розмірів, то це послаблює зусилля людей, спрямовані на пошук роботи. Оскільки високий рівень соціальної захищеності пом'якшує негативні соціально-економічні наслідки втрати роботи, люди цього не бояться і тому працюють без необхідної старанності і напруженості. Така суперечність має місце в економічній практиці.

Для подолання негативних наслідків виплати допомоги по безробіттю її отримання пов'язують з активністю захищеної особи в пошуках роботи, її готовністю брати участь в оплачуваних громадських

роботах, семінарах з оволодіння технікою пошуку роботи тощо.

Висновки та пропозиції. З викладеного випливає, що між функціонуванням ринку праці та станом соціального захисту населення є тісний зв'язок. Соціально захисна здатність цього ринку визначається загальною економічною ситуацією в країні, розвитком підприємництва та економічною активністю населення.

Аналітичні узагальнення щодо соціально-захисної здатності вітчизняного ринку праці свідчать про наявність на ньому ряду диспропорцій кількісного і якісного плану, котрі мають системний характер. Виходячи з цього можна констатувати, що нинішня модель ринку праці потребує суттєвої модернізації таких складових його регулювання, як науково-методичне забезпечення, соціально-економічний та інституційно-правовий механізм.

У першому випадку пріоритетами мають бути фундаментальні і прикладні дослідження основних параметрів ринку праці та зайнятості населення, врахування результатів прогностичних розрахунків попиту на робочу силу з боку суб'єктів господарювання та обсягів її пропозиції. Особливого значення при цьому набуває моделювання прогнозованих зрушень у чисельності та структурі зайнятих під впливом трансформаційних перетворень, а також обґрунтування Національної та регіональних програм зайнятості, оскільки на їх базі держава, через певні інститути, має можливість будувати відповідну економічну та соціальну політику. При цьому вкрай важливо забезпечити тісний взаємозв'язок таких програм із системою макроекономічних показників соціально-економічного розвитку регіонів [8, с. 10].

Подальша модернізація соціально-економічного механізму державного регулювання ринку праці має бути спрямована на дотримання соціальних прав і гарантій працюючих, перехід на соціально та економічно прийнятний рівень вартості та ціни робочої сили, оскільки подальше зниження їх соціально захисної здатності буде посилювати деградацію людського капіталу, несе в собі цілком реальні загрози національній безпеці України.

Інституційні важелі регулювання ринку праці є тією ланкою, функціонування і розвиток якої забезпечують взаємодію всіх його суб'єктів та взаємодію з іншими ринковими інститутами. В економіці, котра перебуває у стані трансформації, процес інституційних перетворень вимагає формування таких ринкових інститутів на всіх рівнях. Найважливішу роль відіграють інститути на макрорівні, адже вони визначають характер внутрішнього ринку і національної економіки в цілому. У зв'язку з цим поліпшення регулювання ринку праці вбачається в узгодженні інституційних перетворень безпосередньо в ньому та з іншими ринковими інститутами національної економіки.

Аналітичні узагальнення переконують, що ринок праці як цілісна структурно-функціональна підсистема національної економіки діалектично взаємодіє з таким інститутом, як законодавство про зайнятість населення, а отже, його необхідно радикально модернізувати в напрямі посилення економічної відповідальності роботодавців, їх мотивації до активної участі у вирішенні проблем зайнятості та соціального захисту населення.

Список використаних джерел

1. Ринок праці України у 2010 році : аналіт.-стат. зб. – К., 2011. – 303 с.
2. Статистичний щорічник України за 2010 р. / за ред. О.Г. Осаулєнка. – К. : Август Трейд, 2011. – 559 с.
3. Ринок праці України у 2008 році : аналіт.-стат. зб. – К., 2009. – 239 с.
4. Прес-служба Президента України Віктора Януковича. 13.06.2012. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/news>.
5. Праця України у 2010 р. : стат. зб. – К., 2011. – 324 с.
6. Стендінг Г. Проблеми захищеності працівників на українських підприємствах: обстеження гнучкості праці у 2000 році (окремі аспекти) : доповідь Міжнародної організації праці / Г. Стендінг, Л. Жолдот. – К., 2001. – 8 с.
7. Мортіков В. Роль заробітної плати у регулюванні зайнятості / В.М. Мортіков // Економіка України. – 2001. – №1. – С. 34–38.
8. Бандур С.І. Механізми регулювання ринку праці та зайнятості населення / С.І. Бандур, О.О. Кучинська // Бюл. ІПК ДСЗУ. – 2005. – №1. – С. 10–13.

Стаття надійшла 14.08.2012 р.